

ZROZUMIEĆ
POSTRZEGANIE I POJMOWANIE
CZŁOWIEKA ORAZ ŚWIATA

TO UNDERSTAND
PERCEPTION AND COMPREHENSION
OF THE HUMAN AND THE WORLD

Fot. Piotr Szalanski

Józef Boerner SJ

ZROZUMIEĆ
POSTRZEGANIE I POJMOWANIE
CZŁOWIEKA ORAZ ŚWIATA

PRACE DEDYKOWANE
PROFESOROWI JÓZEFOWI BREMEROWI SJ
Z OKAZJI 70-LECIA URODZIN

TO UNDERSTAND
PERCEPTION AND COMPREHENSION
OF THE HUMAN AND THE WORLD

PAPERS DEDICATED
TO PROFESSOR JÓZEF BREMER S.J.
ON THE OCCASION OF HIS 70TH BIRTHDAY

REDAKCJA / EDITED BY
ADAM JONKISZ, JACEK POZNAŃSKI SJ, JOLANTA KOSZTEYN

WYDAWNICTWO NAUKOWE AKADEMII IGNATIANUM W KRAKOWIE

KRAKÓW 2023

Spis treści

Od Redaktorów.....	15
--------------------	----

CZĘŚĆ I

JÓZEF BREMER SJ: CZŁOWIEK I NAUKOWIEC

Jarosław Paszyński SJ (przełożony Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego) <i>List gratulacyjny</i>	27
Tomasz Homa SJ (rektor Akademii Ignatianum w Krakowie) <i>List gratulacyjny</i>	29
Jarosław Górniak (prorektor ds. rozwoju Uniwersytetu Jagiellońskiego) <i>Słowo o Józefie Bremerze z okazji siedemdziesiątych urodzin</i>	31
Tabula Gratulatoria.....	35
Biografia	39
Działalność naukowa i poglądy filozoficzne	47
„Połączyć dwa obrazy świata...” <i>Rozmowa Bogusławy Bodzioch-Bryły z Józefem Bremerem SJ</i>	63
Bibliografia.....	95

CZĘŚĆ II

ARTYKUŁY DEDYKOWANE PROFESOROWI JÓZEFOWI BREMEROWI SJ

1. Z perspektywy filozofii

Marek Hetmański Pomyłka kategorialna a metafora w filozofii umysłu	127
Carl Humphries Murdoch and Bergqvist on Moral Vision in Ethics	147

Stanisław Janeczek	
Między logiką a epistemologią. Z dziejów oświeceniowej kultury logicznej.....	165
Robert Janusz	
Gilbert i czyste formy Akwinaty: magnetyzm i matematyka.....	181
Adam Jonkisz	
Pytanie o wolność wolnej woli z punktu widzenia erotetyki.....	197
Aleksandra Kuzior	
Innowacje w kontekście realizacji celów zrównoważonego rozwoju.....	215
Ewa Podrez	
Moralny wymiar dialogu międzypersonalnego.....	235
Jan Woleński	
Ile stałych logicznych i jakie?.....	257

2. Z perspektywy kognitywistyki i psychologii

Jacek Bielas	
Uwaga – co to jest?	275
Jerzy Marian Brzeziński	
Pytania do psychologów prowadzących badania naukowe	289
Adam Chuderski	
Reprezentowanie relacji jako źródło różnic osobniczych w poziomie inteligencji. .	313
Halina Grzymała-Moszczyńska	
Siła i kruchość badacza: rozważania metodologiczne	331
Magdalena Senderecka	
Nowe spojrzenie na mózgowie podłoże religijności: wnioski z mapowania sieci lezji	343
Klaudia Węc	
Gnostyczny wymiar pielgrzymowania między słowem, obrazem a myślą wzdłuż świątów Ojca Józefa Bremera SJ.....	363
Urszula Żęgleń	
Czy kognitywistyce potrzeba unifikacji? Przyczynek do współczesnej debaty	395

3. W kręgu myśli Wittgensteina

Jakub Gomułka

Technologia sieci semantycznej w zastosowaniu do humanistyki:
przypadek *Traktatu logiczno-filozoficznego* Wittgensteina.....419

Katarzyna Gurczyńska-Sady

Czy logiczne partie *Traktatu logiczno-filozoficznego* wiążą się jakoś
z partiami filozoficznymi?441

Bipin Indurkha

Wittgenstein and a Cognitive Theory of Reference453

Ilse Somavilla

Die Suche nach dem „erlösenden Wort“: Wittgensteins ruheloser
Prozess des Denkens und des Schreibens489

Wilhelm Vossenkuhl

Wittgensteins Ethisches Paradox.....507

Heinrich Watzka

From Negative Theology to Negative Metaphysics. Wittgenstein's
Conception of Philosophy Reconsidered529

Konrad Werner

Forma logiczna i forma manifestacji. Czytając Wittgensteina
śladem Perzanowskiego i Bremera549

Contents

Editors' Preface	15
------------------------	----

PART I

JÓZEF BREMER S.J.: MAN AND SCHOLAR

Jarosław Paszyński SJ (Superior of the Southern Poland Province of the Society of Jesus)	
<i>Letter of Congratulations</i>	27
Tomasz Homa SJ (Rector of the Jesuit University Ignatianum in Krakow)	
<i>Letter of Congratulations</i>	29
Jarosław Górniak (Vice-Rector for University Development, Jagiellonian University)	
<i>A Word about Józef Bremer on the Occasion of His Seventieth Birthday</i>	31
Tabula gratulatoria	35
Biography	39
Research Activity and Philosophical Thought	47
<i>"To Synthesize Two Images of the World...": Bogusława Bodzioch-Bryła's Interview with Józef Bremer S.J.</i>	63
Bibliography	95

PART II

WORKS DEDICATED TO PROFESSOR JÓZEF BREMER S.J.

1. From the Perspective of Philosophy

Marek Hetmański	
Category Mistake and Metaphor in the Philosophy of Mind	127
Carl Humphries	
Murdoch and Bergqvist on Moral Vision in Ethics	147

Stanisław Janeczek	
Between Logic and Epistemology: On the History of Enlightenment Logical Culture	165
Robert Janusz	
Gilbert and the Pure Forms of Aquinas: Magnetism and Mathematics	181
Adam Jonkisz	
The Question of Free Will from the Point of View of Erotetics	197
Aleksandra Kuzior	
Innovations in the Context of the Implementation of the Goals of Sustainable Development	215
Ewa Podrez	
Moral Foundations of Interpersonal Dialogue	235
Jan Woleński	
How Many Logical Constants and Which Ones?	257

2. From the Perspective of Cognitive Science and Psychology

Jacek Bielas	
Attention – What Is It?	275
Jerzy Marian Brzeziński	
Questions for Psychologists Conducting Research	289
Adam Chuderski	
Representation of Relations as a Source of Individual Differences in Intelligence Level	313
Halina Grzymała-Moszczyńska	
Strength and Vulnerability of the Researcher: Methodological Considerations ..	331
Magdalena Senderecka	
A New Look at the Cerebral Basis of Religiosity: Conclusions from Lesion Network Mapping	343
Klaudia Węc	
The Gnostic Dimension of Pilgrimage Between Word Image and Thought in the Work of Father Joseph Bremer S.J.	363
Urszula Żęgleń	
Does Cognitive Science Need Unification? A Contribution to the Contemporary Debate	395

3. Within Wittgenstein's Thought

Jakub Gomulka

Semantic Web Technology as Applied to the Humanities: the Case
of Wittgenstein's *Tractatus Logico-Philosophicus*419

Katarzyna Gurczyńska-Sady

Are the Logical Parts of *Tractatus Logico-Philosophicus* Related to the
Philosophical Parts?441

Bipin Indurkha

Wittgenstein and the Cognitive Theory of Reference453

Ilse Somavilla

The Search for the "Redeeming Word": Wittgenstein's Restless Process
of Thinking and Writing489

Wilhelm Vossenkuhl

Wittgenstein's Ethical Paradox507

Heinrich Watzka

From Negative Theology to Negative Metaphysics: Wittgenstein's
Conception of Philosophy Reconsidered529

Konrad Werner

On Logical Form and the Form of Manifestation: Reading Wittgenstein
in the Footsteps of Perzanowski and Bremer549

[...] żaden problem filozoficzny nie może zostać rozwiązany, zanim nie zostaną rozwiązane wszystkie problemy filozoficzne; znaczy to, że do tego czasu każda nowa trudność będzie stawiała pod znakiem zapytania wszystkie wcześniejsze wyniki.
Ludwig Wittgenstein, *Niebieski i brązowy zeszyt* (1998)

[...] no philosophical problems can be solved until all philosophical problems are solved; which means that as long as they aren't all solved every new difficulty renders all our previous results questionable.
Ludwig Wittgenstein, *The Blue and Brown Books* (1958)

Od Redaktorów

Mamy przyjemność i zaszczyt przekazać w ręce Czytelników publikację dedykowaną Księdzu Profesorowi Józefowi Bremerowi SJ z okazji siedemdziesiątej rocznicy Jego urodzin. W pierwszej części monografii – z uwagi na jej jubileuszowy charakter – znalazły się teksty bezpośrednio związane z osobą Jubilata. Natomiast druga, najobszerniejsza, część zawiera artykuły naukowe ofiarowane Księdzu Profesorowi przez Jego przyjaciół, dawnych i obecnych współpracowników reprezentujących wiele polskich i zagranicznych uczelni oraz innych instytucji naukowych.

W biograficznej części Księgi oprócz zwięzłego życiorysu Jubilata zamieszczono szczegółowe omówienie Jego działalności naukowej i poglądów filozoficznych, obszerny wywiad przeprowadzony z Jubilatą przez dr hab. Bogusławę Bodzioch-Bryłę, prof. AIK, oraz kompletny wykaz Jego publikacji. Z tych opracowań wylania się wielowymiarowy obraz życia i dokonań Księdza Profesora, a także zarys nowych przedsięwzięć i planów. Obok sięgających dzieciństwa wątków rodzinnych i osobistych, jest w tym obrazie zarysowana ścieżka rozwoju intelektualnego splatająca się z drogą rozwoju duchowego i religijnego. Można więc prześledzić kolejne okresy i stopnie kariery naukowej Jubilata – najpierw jako studenta, a następnie nauczyciela, mistrza, organizatora i kierownika instytucji oraz zespołów akademickich. Są też ukazane etapy i owoce Jego życia zakonnego i duszpasterskiego. Te splecione w całość drogi rozwoju tworzą niepowtarzalną, oryginalną historię życia Jubilata, w której nie brak zaskakujących wątków, takich chociażby, jak ścieżka osiągnięć naukowych, która rozpoczęła się od badań parametrów spalania w kotle z paleniskiem fluidalnym, by w którymś momencie zetknąć się z teologią i psychologią, wejść w problematykę filozoficzną, w zastosowania logiki, w badania myśli Wittgensteina, zanurzyć się w filozofii umysłu i neuronaukach, wreszcie zagłębić się w filozoficzną interpretację biblijnych ksiąg mądrościowych.

Wielokierunkowość zainteresowań naukowych Księdza Profesora pozwala jednocześnie zrozumieć tematyczną i metodologiczną różnorodność dedykowanych Mu artykułów, które pozornie wydają się nie mieć „wspólnego mianownika”.

A jednak – jak się wydaje – łączy je to, co dla samego Jubilata stanowiło przewodni motyw Jego wysiłków badawczych i dociekań, a mianowicie zrozumienie naszego (ludzkiego) postrzegania i pojmowania człowieka oraz otaczającego nas świata. Według Księdza Profesora należy dążyć do zrozumienia, czym jest ludzka świadomość, co stanowi rdzeń procesów poznawczych, a także emocjonalnych i wolitywnych, od których zależy poznawanie i rozumienie świata. To zrozumienie korzysta z najwartościowszych osiągnięć filozofii klasycznej oraz z tego, co jest niezbędne we współcześnie uprawianej filozofii, a mianowicie z przekonania, że filozofia ma być racjonalna, to znaczy ma się kierować argumentacją osadzoną w prawach logiki oraz ma być otwarta na wyniki nauk przyrodniczych. Tylko w takim podejściu da się „połączyć dwa obrazy świata...”, a zwłaszcza dwa obrazy osoby:

– obraz subiektywny, zdroworoządkowy, oparty na introspekcji (informującej o indywidualnych uczuciach, pragnieniach, decyzjach, poczuciu tożsamości, odpowiedzialności, sprawstwa, winy... itp.), nieustannie uściślany w psychologii, uogólniany i retuszowany w filozofii, oraz

– obraz naukowy, przedstawiany w specjalistycznych językach przez fizyków, informatyków, biologów (fizjologów, cytologów, biologów molekularnych, genetyków), a scalany przez kognitywistów badających neuronalne korelaty stanów świadomości, poszukujących neurobiologicznych źródeł osobowości i odpowiedzialności moralnej oraz budujących modele funkcjonowania mózgowo pojmowanego umysłu.

Artykuły zebrane w jubileuszowej monografii nawiązują do osiągnięć naukowych Jubilata i problematyki podejmowanej w Jego pracach. Zostały one pogrupowane w trzech blokach tematycznych. Pierwsza grupa artykułów obejmuje teksty z filozofii, druga – z kognitywistyki i psychologii, a trzecia – rozważania nawiązujące do myśli Wittgensteina. W każdej z tych grup teksty zostały zamieszczone w alfabetycznej kolejności nazwisk Autorów.

W szeroko rozumianej filozofii mieszczą się artykuły z etyki (Carl Humphries, Ewa Podrez), filozofii umysłu (Marek Hetmański), ekofilozofii (Aleksandra Kuzior), a także z uhistorycznionej filozofii nauki (Robert Janusz) i logiki – jej historii (Stanisław Janeczek) oraz logiki pytań (Adam Jonkisz) i metalogiki (Jan Woleński).

Marek Hetmański odnosi się do pojęcia tzw. pomyłki kategorialnej i związanego z tym pojęciem postulatu niestosowania nazw i pojęć języka potocznego w dyskusji nad problemem psychofizycznym (relacją umysł-ciało). Nawiązując do poglądu G. Ryle’a – że skutkiem błędu kategorialnego jest dualistyczne rozwiązanie problemu psychofizycznego – oraz do osłabiającej ten pogląd argumentacji J. Bremerera, Autor rozwija tę argumentację uzasadniając, że w filozofii umysłu jest nie tylko dopuszczalne, lecz wręcz potrzebne („konieczne”) użycie języka

metaforycznego i to zarówno ze względów pragmatycznych, jak i poznawczych. W tym celu odwołuje się do metafor obecnych w koncepcjach D.C. Denetta oraz do teorii metafor G. Lakoffa i M. Johnsona, ukazującej potrzebę i skuteczność wyrażenia metaforycznych w opisach umysłu w jego relacjach z ciałem (zwłaszcza tzw. metafor orientacyjnych). Podaje też przykłady ilustrujące funkcje poznawcze metafor (m.in. wskazywanie nowych koncepcji i kierunków badań) oraz charakteryzuje funkcje metafor w języku filozofii, a zwłaszcza filozofii umysłu: od funkcji opisowej ważniejsze są funkcje: reprezentowania, aspektowego przedstawiania i przewidywania.

Carl Humphries ukazuje nieskuteczność zaproponowanej przez Annę Bergqvist interpretacji etycznej koncepcji relacji międzyludzkich Iris Murdoch. Interpretacja ta miała zachować kluczowe w koncepcji Murdoch pojęcie „wizji moralnej” (życiowo uwarunkowany, wszechogarniający, moralnie istotny światopogląd), a zarazem uchronić tę koncepcję przed możliwymi zarzutami niewspółmierności „wizji moralnych” i relatywizmu etycznego. Odwołując się do idei zawartych w późnych pismach Wittgensteina (rozumiane holistycznie „obrazy świata” i związane z nimi formy pewności), Autor uzasadnia, że interpretacja Bergqvist nie osiąga zamierzonych w niej celów.

Artykuł Stanisława Janeczka jest poświęcony kulturze logicznej Oświecenia. Autor charakteryzuje tę kulturę od strony ówczesnych podręczników logiki – ich zawartości oraz wskazań co do sposobu i celów nauczania – zalecanych przez *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers...* (Paris 1751–1780). Dostrzega, że obok treści tradycyjnych i nacisku na praktyczny aspekt logiki są w nich uwzględnione problemy epistemologiczne i metodologiczne, czyli logika jest w nich rozumiana szeroko, co pozostaje zbieżne z podręcznikami, które mają kształtować kulturę logiczną również dzisiaj. Charakterystyka ta jest osadzona w kontekście uwag ukazujących logikę tego okresu jako wynik wcześniejszego jej rozwoju oraz wpływu idei oświeceniowych (m.in. krytyka autorytetów oraz nacisk na zagadnienia metodologiczne i epistemologiczne, inspirowane rozwojem przyrodznawstwa). Szkieletując ten kontekst Autor odwołuje się do stwierdzeń i ocen innych znawców dziejów logiki, a zawarty w artykule przegląd podręczników uznaje za potwierdzający przekonanie o trwałej obecności i niezbędności logiki w dziejach kultury europejskiej.

Przedmiotem analiz Roberta Janusza są poglądy W. Gilberta na zjawiska elektryczności i magnetyzmu. Poglądy te – witalistyczne, niezmatematyzowane, koncepcją form magnetycznych nawiązujące do św. Tomasza, choć oparte na eksperymentach i materialistycznie wyjaśniające zjawiska elektryczne – osadza w kontekście ówczesnego stanu fizyki i jej przednaukowych (filozoficznych) korzeni. Ujmuje je również w perspektywie późniejszej, zmatematyzowanej teorii pola elektromagnetycznego, uwzględniając w swoim opisie zróżnicowane

poglądy historyków nauki (m.in. B. Baigrie'a, W.J. Kinga, S. Pumfrey'a) na znaczenie Gilberta w dziejach fizyki. Analizy historyczne dały Autorowi sposobność także do sformułowania własnej hipotezy, że „za formalnym językiem fizyki matematycznej stoi ontologia czystych form matematycznych” – w tym sensie fizyczny świat jest matematyczny i dlatego jest opisywalny przez zmatematyzowane teorie fizyczne.

Adam Jonkisz uściśla wymagania składające się na dobre postawienie pytania w nauce: warunki poprawności językowej (ogólne i specyficzne dla pytań) oraz tzw. trafność, zasadność i rozstrzygalność. Kryteria te są zastosowane najpierw dla rozstrzygnięcia (najważniejszego w analizach zawartych w artykule), czy pytanie tytułowe jednej z monografii Jubilata: *Czy wolna wola jest wolna?* jest dobrze postawione, a dodatkowo do oceny pytania postawionego w rozważaniach, tj. „Czy pytanie *Czy wolna wola jest wolna?* jest dobrze postawione?”.

Aleksandra Kuzior podejmuje problematykę związaną z wykorzystaniem innowacyjnych technologii, a zwłaszcza z zarządzaniem innowacjami ekologicznymi, w realizacji programu zrównoważonego rozwoju, który ma przeciwdziałać zagrożeniom dla środowiska przyrodniczego i poprawić warunki pracy i życia. Autorka bada także zagadnienia związane ze społecznymi warunkami odpowiedzialnego zastosowania nowych technologii, takimi jak edukacja humanistyczna, a zwłaszcza kształcenie etyczne inżynierów.

Problemy związane z moralnym wymiarem dialogu są przedmiotem rozważań Ewy Podrez. Wychodząc od charakterystyki dialogu, jego rozumienia i typów, znaczenia w budowaniu wspólnoty i warunków nawiązania dialogu, szkicuje zarys jego etycznej koncepcji. Autorka podkreśla znaczenie aksjologicznych i normatywnych podstaw dialogu, osadzonych w etycznym statusie osób. Z tych podstaw wyrastają równe prawa i zobowiązania uczestników dialogu oraz, na etapie końcowych ustaleń, zasady zabezpieczające dobra jednostkowe i zbiorowe. Dlatego ustalenia (normy) etyki dialogu mają znaczenie nie tylko teoretyczne, ale są też niezbędne w praktyce prowadzenia dialogu, zwłaszcza w sytuacjach konfliktu oraz w mediacjach i negocjacjach.

Zagadnienie wskazane w tytule artykułu Jana Woleńskiego (*Ile stałych logicznych i jakie?*) zakłada jakieś rozumienie stałych logicznych. Przyjawszy, że stałe logiczne to wyrażenia wiążące zmienne w sposób niezależny od semantycznej treści podstawianych za nie stałych, Autor stosuje to pojęcie do wyrażań wybranych systemów logicznych. Rozważa przede wszystkim systemy logiki klasycznej, zwłaszcza rachunek zdań (KRZ), a ponadto rachunek predykatów pierwszego rzędu z identycznością (WRP₌), uwzględnia rachunki predykatów rzędów wyższych, logiki intensionalne i wielowartościowe, a także odnosi osiągnięte ustalenia do innych systemów nieklasycznych (intuicjonistycznych i parakonsystentnych). Wyniki analiz skłaniają Autora do wniosku, że rozumienie stałych

logicznych jako inwariantnych względem treści ich argumentów obowiązują w systemach logicznych, lecz: przede wszystkim w logice klasycznej – w sposób ścisły w KRZ, zbliżony do ścisłego w rachunkach predykatów (WRP, WRP₂ i rachunki rzędów wyższych) – w mniejszym stopniu w logice nieklasycznej. Wskutek tego nasila się, wraz z rozmywaniem wzorcowej w KRZ ścisłości, możliwość umownego wytyczenia granicy między stałymi logicznymi a wyrażeniami pozalogicznymi. Ponieważ zagadnienie kryterium dla stałych logicznych jest związane ściśle z granicami logiki, więc również wytyczenie granic logiki nie jest wolne od konwencjonalnych ustaleń.

W grupie drugiej spośród prac psychologicznych są rozważania przedmiotowe (Jacka Bielasa, Adama Chudersiego) i metanaukowe, dotyczące badań prowadzonych w psychologii (Jerzy Brzeziński) czy też – szerzej – w naukach społecznych (Halina Grzymała-Moszczyńska). Z kolei w artykułach przyporządkowanych kognitywistyce jest przegląd koncepcji i badań związanych z problematyką podmiotu (Klaudia Węc), artykuł zdający sprawę z najnowszych badań nad mózgowym podłożem religijności (Magdalena Senderecka) oraz rozważania dotyczące metodologicznego postulatu unifikacji kognitywistyki (Urszula Żegleń).

Artykuł Jacka Bielasa dotyczy specyficznego procesu poznawczego, jakim jest uwaga. Odwołując się do wyników badań empirycznych oraz rozważań filozoficznych, Autor w sposób krytyczny ukazuje główne koncepcje uwagi: od substancjalistycznych, poprzez redukcjonistyczne do nihilistycznych (kwestionujących wartość poznawczą tej kategorii, a nawet istnienie uwagi jako odrębnego procesu poznawczego), uwzględniając zarówno poglądy współczesne (m.in. D.E. Broadbenta, A. Treisman, U. Neissera), jak i dawne (J. Locke'a, W. Jamesa, F. Bradleya). Swoje rozważania zamyka autorską propozycją odpowiedzi na pytanie: Czym jest uwaga? – wspartą wynikami badań M. Posnera i nawiązującą do pojęcia intencjonalności przedrefleksyjnej Merleau-Ponty'ego.

Jerzy Brzeziński, omawiając metody badań stosowane obecnie w psychologii osobowości i psychologii społecznej, wskazuje na wyraźne odchodzenie od obserwacji i wyjaśnienia zachowań badanych osób w ich rzeczywistym otoczeniu lub w warunkach dobrze przygotowanego eksperymentu, na rzecz badań kwestionariuszowych/ankietowych (nierzadko prowadzonych za pośrednictwem Internetu), dających dostęp jedynie do deklarowanych, opisanych przez samych respondentów zachowań, co odbija się niekorzystnie na rzetelności i wiarygodności prowadzonych badań, a zwłaszcza na możliwości intersubiektywnej kontroli ich wyników. Autor uzasadnia metodologiczny postulat, by w badaniach psychologicznych położyć nacisk na badania terenowe i laboratoryjne, zmierzać nie tylko do diagnozy zachowań, lecz także do ich wyjaśnienia, a badania

za pośrednictwem Internetu i platform typu ATM traktować jako ewentualne uzupełnienie metodologicznie rzetelnych badań klasycznych.

W punkcie wyjścia swoich analiz Adam Chuderski wskazuje potwierdzone w badaniach różnice międzyosobnicze w zakresie sprawności poznawczej, w tym podstawowego jej składnika, tj. inteligencji ogólnej, a zwłaszcza tzw. płynnej (zdolności do rozwiązywania nowych problemów). Przedstawia najnowsze wyniki badań nad inteligencją (walidacja testów inteligencji i modele procesów rozumowania niezbędnych do ich rozwiązywania oraz badania mechanizmów neuronalnych odpowiadających za kodowanie informacji) i w ich kontekście wysuwa hipotezę, że różnice w inteligencji da się wyjaśnić w kategoriach zdolności mózgu do trafnego i trwałego reprezentowania relacji.

Rozważania Haliny Grzymały-Moszczyńskiej dotyczą relacji zachodzącej między badaczem/ką a badaniem. W metodologii zwraca się uwagę przede wszystkim na oddziaływanie osoby badającej na przebieg i wyniki badania, wynikające m.in. z jej przewagi nad respondentami, niezamierzonego wpływu na dobór badanych osób oraz ich zachowania. Autorka uwzględnia jednak także słabo zbadany wpływ procesu badawczego na badacza/kę, zwłaszcza w badaniach terenowych, podczas których badający są szczególnie narażeni na emocjonalne wyczerpanie z powodu stawiania czoła niebezpiecznym sytuacjom lub wysłuchiwanie bardzo przejmujących przeżyć badanych osób. Autorka zwraca uwagę na powodowane tym wpływem zagrożenia dla rzetelności badań oraz postuluje, by w badaniach jakościowych w większym stopniu uwzględniać wieloaspektowe relacje między badaczem/ką a badanymi osobami i środowiskiem badań.

Magdalena Senderecka przedstawia wnioski z nowych badań nad mózgowym podłożem religijności. Podzielając przyjmowane w neuronaukach założenie, że wszystkie procesy umysłowe mają swoje podłoże w centralnym układzie nerwowym, stawia pytanie o mózgowy odpowiednik („generator”, „centrum”) przeżyć religijnych („religijności”). Po krótkim omówieniu rezultatów wcześniejszych poszukiwań mózgowego ośrodka religijności, przedstawia wyniki najnowszych badań tak rozumianej religijności („neuronauka religii”), w których jest stosowana metoda mapowania sieci lezji, czyli mapowania pierwotnej sieci funkcjonalnych połączeń obszaru mózgu, który uległ uszkodzeniu. Wyniki tych badań (opublikowane przez M.A. Fergusona i współpracowników) sugerują powiązanie przeżyć religijnych z aktywnością jednej z podstawowych (ewolucyjnie i funkcjonalnie) struktur śródmózgowia, tzw. istoty szarej okołowodociągowej. Odnosząc się do tych wyników, Autorka podkreśla nieuwzględnione w badaniach zróżnicowanie religijności (osobowe, społeczne i kulturowe), co obniża trafność zewnętrzną i możliwość uogólnienia wyników badań poza grupę badanych osób. Docenia jednak i przewiduje możliwości zastosowania tej metody neuroobrazowania w rozstrzygnięciu wielu nowych problemów.

Klaudia Węc, odwołując się do poglądów L. Wittgensteina i J. Lacana oraz nawiązując do twórczości Jubilata, rozwija rozważania, których rdzeniem jest problematyka i badania dotyczące podmiotu. Podmiot jest w nich ujmowany jako byt osobowy (w aspekcie świadomości, wolności i cielesności) w jego uwarunkowanych językowo relacjach z innymi podmiotami oraz w jego funkcjonowaniu i rozwoju. Perspektywę kognitywistyczną Autorka łączy nie tylko z perspektywą psychoanalityczną, lecz także z ontologiczną („topoontologiczną”) i semiotyczną. Dotyka również kwestii aksjologicznych, przeciwstawiając konsekwencjom redukcjonizmu neurobiologicznego założenia pedagogiki ignacjańskiej. Uwzględnia ponadto wiele innych ujęć i poglądów (m.in. M. Heideggera, F. de Saussure’a, H. Arendt, C. Malabou) oraz pojęć i terminów, które wplata w swoje rozważania.

Metanaukowe rozważania Urszuli Żegleń dotyczą problemu unifikacji, który jest obecnie szeroko dyskutowany w kontekście interdyscyplinarnych dziedzin wiedzy, takich jak kognitywistyka. W pierwszej części artykułu Autorka dzieli się uwagami na temat wieloznaczności pojęcia unifikacji, wskazując na różne jej rodzaje i wprowadzając dodatkowe pojęcia związane z unifikacją. Następnie, na tak zarysowanym tle, przedstawia aktualne strategie i programy unifikacyjne w kognitywistyce, ocenia je, wskazując jednocześnie na związane z nimi trudności. W końcu stawia pytanie o cel unifikacji, i to nie tylko w kognitywistyce. Przyjąwszy, że ma ona pełnić rolę poznawczą, Autorka na tytułowe pytanie „czy kognitywistyce potrzeba unifikacji?”, odpowiada, że kognitywistyce wystarczy płodna poznawczo „rama konceptualna” i strategia szukania mechanistycznych wyjaśnień badanych procesów, która nie może jednak wykluczać innych typów wyjaśnienia.

Artykuły zebrane w trzeciej grupie łączy nawiązanie do twórczości bardzo ważnego dla Jubilata myśliciela, Ludwiga Wittgensteina. Różne aspekty jego myśli, w odmiennych kontekstach i z zastosowaniem zróżnicowanego aparatu pojęciowego, omawiają Jakub Gomułka, Katarzyna Gurczyńska-Sady, Bipin Indurkha, Ilse Somevilla, Wilhelm Vossenkuhl, Heinrich Watzka oraz Konrad Werner.

Rozważania Jakuba Gomułki dotyczą aplikacji paradygmatu sieci semantycznych w dziedzinie humanistyki. Charakteryzując ten paradygmat, Autor podkreśla jego skuteczność w reprezentowaniu wiedzy składającej się z elementów ściśle określonych ze względu na ich miejsce i relacje w systemie oraz ukazuje trudności w jego zastosowaniu do wiedzy niespełniającej tego warunku, co ma zwykle miejsce w humanistyce, w tym w filozofii. Trudności pojawiają się nawet w przypadku dzieł, które wydają się mieć charakter bardzo ścisły i uporządkowany, takich jak *Tractatus logico-philosophicus*. Autor wskazuje jednak możliwości i warunki zastosowania tego paradygmatu do ontologii, a dokładniej do metaontologii *Traktatu*, w postaci, w jakiej jest ona rekonstruowana w projekcie *Wittgenstein ontology* rozwijanym w Archiwach Wittgensteinowskich przy Uniwersytecie w Bergen (WAB).

Katarzyna Gurczyńska-Sady bada związki między częściami *Traktatu*: logiczną, wypełniającą niemal całość dzieła, oraz filozoficzną, zawierającą tezy dotyczące sensu życia. W wyniku analizy porównawczej ich zawartości, Autorka dochodzi do wniosku, że są one od siebie całkowicie niezależne i łączy je „jedynie numeracja tez i to, że publikowane są we wspólnej okładce”. Ponadto tezy filozoficzne – wbrew zapowiedzi Wittgensteina – nie dają czytelnikowi żadnej „jasności” ani „oświecenia” w kwestiach związanych z sensem życia.

Rozważania Bipina Indurkha, nawiązujące do dzieł Wittgensteina, dotyczą zastosowania interakcyjnej teorii procesów poznawczych, połączonej z koncepcją gier językowych, do rozwiązywania klasycznych problemów teorii referencji. Autor rozpoczyna od historycznego szkicu koncepcji odniesienia (reference) i znaczenia (J. Locke, J.S. Mill, G. Frege, S. Kripke, H. Putnam, L. Wittgenstein, P. Ricoeur). Następnie obszerniej omawia dwie teorie odniesienia: poznawczą i interakcyjną. W swoich analizach Autor sprawozdawczo, a także krytycznie i konstruktywnie uwzględnia m.in. takie zagadnienia i koncepcje, jak: opisowa koncepcja odniesienia vs. teoria sztywnego desygnowania, odniesienie metaforyczne, problemy identyczności pojęć i wyrażen nieoznaczających, procesy zmiany znaczenia i ustalania odniesienia. W kontekście tego przeglądu Autor szkicuje koncepcję odniesienia, za którą się opowiada, stwierdzając, że ustalenie odniesienia jest wynikiem procesu poznawczego, w którym podmiot w „dialogu” z otoczeniem, na drodze tzw. projekcji i akomodacji, ustala odniesienia używanych pojęć.

Artykuł Ilse Somevilla dotyczy refleksji Wittgensteina nad rozdźwiękiem między myślą a słowem. Wittgenstein – jak pisze Autorka – był boleśnie świadomy niemożności słownego wyrażenia wszystkiego, co się zrodziło w jego umyśle, czyli wyartykułowania najskrytszych i najsubtelniejszych myśli. Przez całe swoje twórcze życie poszukiwał nie tylko wiedzy filozoficznej i prawdy, ale także odpowiednich sformułowań i właściwych słów – „zbawczych słów” – które pozwoliłyby na wyrażenie tego, co „ciąży nam w głowie”.

Wilhelm Vossenkuhl zauważa w swoim artykule, że wprawdzie poglądy Wittgensteina wyrażone w *Tractatus logico-philosophicus* różnią się znacząco od tych zawartych w *Dociekaniach filozoficznych*, to jednak zmiany te nie dotknęły w sposób znaczący etyki. Bliższa analiza przekonań Wittgensteina na temat etyki, które zawarł w *Wykładzie o etyce* z 1929 roku, wskazują, że w *Dociekaniach filozoficznych* uległy one tylko nieznacznym modyfikacjom.

Heinrich Watzka odnosi się do wyrażonych przez Wittgensteina twierdzeń i ocen dotyczących filozofii (na tle nauki), a zwłaszcza metafizyki. W wyniku porównawczej analizy wypowiedzi zawartych w *Traktacie*, *Dociekaniach filozoficznych* i innych publikacjach Wittgensteina (w których nawiązywał także do Kantowskiego rozwiązania problemu filozofii) oraz uwzględniając poświęcone

jego twórczości opracowania, Autor uzasadnia tezę, że choć Wittgenstein nie uznawał filozofii za naukę, to jego pisma nie są antymetafizyczne. Zawierają natomiast elementy negatywnej metafizyki, rozumianej analogicznie do „negatywnej teologii” w stylu neoplatoników (tj. powstrzymującej się od twierdzeń o Bogu, wyjąwszy twierdzenie o Jego istnieniu).

Konrad Werner podkreśla w swoim artykule znaczenie pojęcia formy dla poprawnego zrozumienia *Tractatus logico-philosophicus*. W rozważaniach odnosi się do zaproponowanej przez J. Perzanowskiego ontologicznej interpretacji pojęcia formy obecnej w *Traktacie* oraz do ustaleń J. Bremerera, wskazujących, że Wittgenstein poszukiwał struktur i określających je form nie tylko w logice, lecz także w muzyce, inżynierii, architekturze. Przeprowadzając w tym kontekście własne analizy *Traktatu*, Autor proponuje odmianę pojęcia formy, tj. *formę manifestacji*, odnoszącą się do ontycznych czynników warunkujących relację *uwidoczniania*, odróżnianą przez Wittgensteina od relacji *przedstawiania*.

Już ta zwięzła prezentacja artykułów zamieszczonych w jubileuszowej monografii, których tematyka koresponduje z badaniami prowadzonymi przez Księdza Profesora, świadczy o rozległości Jego zainteresowań naukowych. A gdy osadzi się obszary i wyniki Jego badań w kontekście biograficznym i powiąże z innymi dokonaniem Jubilata, wtedy rysuje się obraz wybitnych osiągnięć, wplecionych w życiorys, którego trafną metaforą jest pielgrzymowanie, czyli umotywowane wewnętrznie, kontynuowane mimo przeszkód wędrowanie do wybranego celu.

Szanowny i Drogi Jubilate, przyjmij tę Księgę jako jubileuszowy dar od przyjaciół, uczniów i współpracowników wraz z życzeniami wielu jeszcze lat owocnego wędrowania.

Prof. dr hab. Adam Jonkisz
Dr Jacek Poznański SJ
Dr Jolanta Koszteyn